

LITTERATUR

SVERIGE OCH HANSEATERNA

Svensk historievetenskap går inte ofta utanför landets eller nordens gränser. Sällan vågar sig våra historiker ut i konkurrensen med internationell forskning. På ett viktigt område har nu denna brist blivit täckt på ett utmärkt sätt. Det gäller Sveriges förhållande till hansan, där docenten vid Stockholms högskola Kjell Kumlien med sitt grundläggande arbete »Sverige och hanseaterna» gjort en forskningsinsats av betydande mått. Arbetets omfattning, dess vida överblickar och grundliga utredningar av hithörande problem är av den art att det måste fånga intresse även utanför fackmännens snäva krets.

I inledningskapitlet, en översikt av »svenskt och hanseatiskt i svensk tradition och historieskrivning» citerar förf. J. D. Flintenberg, den förste som med förståelse för ekonomiska ting sökte utreda hansastädernas förhållande till Sverige: »De magra krönikor, varmed alla nationers hävder begynte . . . voro huvudsakligen ämnade att bevara minnet av krigshändelser eller välgärningar mot andliga men hade merendels åsidosatt 'förädernas hushålls Författningar'». Arbetet kom ut 1787 och är typiskt för det utilitistiskt tänkande 1700-talet. — De medeltida berättande källorna hade varit helt ointresserade av handelsfrågor. I Erikskrönikan finns som Kumlien påpekar namnet Lybeck inte ens nämnt. Den nationella agitationen vid medeltidens slut var bl. a. riktad även mot de tyska elementen i städerna och denna tyskfiendlighet återfinns vi hos Ericus Olai, som i sin tur förebådade Gustav Vasas inställning. Med sin förmåga att slå huvudet på spiken och skapa slagord karakteriserade Gustav Vasa staden Lybecks politik som försök att i Sverige söka dominium och ej privilegium. Propagandan från Gustavs och hans söners kansli satte kraftiga spår; närmast och tydligast i Erik Jöransson Tegels historia.

Först med de stora tyska urkundspublikationerna från mitten av 1800-talet, främst Hanserecesse, som började utkomma 1870, gavs förutsättningar för verklig forskning på detta gebit. För tysk vetenskap låg det då nära till hands att dra paralleller mellan det vilhelminska Tysklands stora redare och affärsmän samt hanseaterna. Aspekten har växlat i skilda länder och skilda tider allt efter olika utgångspunkter.

Bland de nordiska historikerna har meningarna varit starkt delade i fråga om hanseaternas betydelse. För äldre dansk historieforskning t. ex. för Allen stod det klart, att hanseaternas välde varit till skada, medan en relativt modern historiker som Arup framhållit de ekonomiska fördelar, som hansans välde i Östersjön medfört för Norden. I Sverige satte Gustav Vasas syn på lybeckarna sin prägel på historieskrivningen och detta så mycket lättare, som någon mera genomförd undersökning av ämnet före Kumlien saknats. Det är så mycket märkligare som handels-

förbindelserna över Östersjön näst efter de kyrkliga är viktigaste gemensamma nämnare med europeisk kultur under medeltiden.

Tyska fackmän har betygat, att Kumliens arbete värdigt ansluter sig till tidigare, framstående hansaforskares verk; dess resultat har också redan hunnit utnyttjas av svenska och tyska historiker, så exempelvis helt nyligen för 1500-talet av H. Kellenbenz (Vierteljahrschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgesch. 41, 1954). Stadsarkivaren i Lybeck, professor A. v. Brandt, kallar arbetet 'vår tids viktigaste forskningsprestation på det medeltida tysk-skandinaviska området' ... 'ett tungt vägande arbete i problemhistoria och just därför oundgänglig för vidare forskning' (Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, Bd. 10). Professor Paul Johansen i Hamburg skriver: 'Det är inte möjligt, att i en kort recension uppräknas alla Kumliens resultat och nya synpunkter. Den, som med förståelse tar boken i sin hand, förnimmar utan vidare, att här har ett storartat försök till syntes gjorts och att detta försök också lyckats i huvuddragen. Efter vår mening är förhållandet det, att svensk forskning tills dato betraktat hansan som något främmande, något utanför stående, men här måste varje svensk läsare få klart för sig i ett slag: tua res agitur, det är obetingat ett stycke egen svensk historia, landets och folkets, som här behandlas ... Hittills strödda uppgifter sammanfogas till ett helt, nordisk och hanseatisk politik kompletterar varandra ömsesidigt till en åskådlig övertygande bild, som fördjupas ännu mera genom den ekonomiska motiveringen' (Hansische Geschichtsblätter, 72. Jahrgang).

Är nu detta överord och smicker från tyska fackmän? Frågan kan tyckas oförsynt men bör för säkerhetens skull ställas.

Varje svensk läsare, som objektivt går till studiet av Kumliens arbete finner, att detta rymmer så mycket stoff i sammanfattande överblickar, så många problemlösningar och frågeställningar, och bär vittne om så djupgående studier i svensk politik och handel under en så lång tidrymd, att det står klart, att vi här har att göra med en stor och märklig prestation. Här kan det endast bli tal om att fästa uppmärksamheten vid några mera väsentliga linjer och peka på en del av de behandlade frågorna.

Arbetet omfattar två huvuddelar. Den första går fram till Stralsundfreden 1370. Den senare sträcker sig fram t. o. m. freden i Stettin 1570. Källornas natur gör, att de båda partierna fått rätt olika karaktär.

Under vikingatiden spelade svenskarna rollen av förmedlare mellan västerlandet och östeuropa. En smula överord är det, när förf. skriver, att sällan har väl Östersjöns världsekonomiska betydelse framträtt så klart som då. Novgorod var en knutpunkt i öster, Hedeby-Slesvig en lika viktig i väster.

Tidigt under medeltiden ser vi redan den ekonomiska strukturen av Europa färdigutbildad: Ett nord- och östeuropa med behov av industriprodukter och ett västeuropa, som behövde råvaror. Gränslinjen gick över Nordsjön upp mot mynningen av Weser till mellersta och övre Elbe. Novgorod blev i öster uppsamlingsplatsen för pälsverk, vax, trä, beck, tjära. Spannmålen från Pommern, Mecklenburg, Brandenburg och Balticum utskeppades från vendiska och baltiska hamnar. Danmark med skånesillen och Norge med den norska fisken dominerade tidigt världsmarknaden. — Vad hade Sverige att erbjuda?

Tidiga källor nämner dess rikedom av boskap och metaller samt skinn. Senare under unionstiden gav nybebyggelse och röjningsarbete jordbruksprodukter. Det svenska bergsbruket är vad myrjärnsutvinningen beträffar uråldrig, men forskningen har varit mera osäker på när hytttekniken tog sin början. Förf. ansluter sig här av olika skäl till uppfattningen, att denna kan förläggas till 1100-talet. Silverproduktionen har varit i gång i början på 1200-talet, troligen redan från slutet av 1100-talet. Då har redan även koppar börjat brytas i Falu gruva. Sverige var med andra ord ett land med lockande produkter vid den tid, då den tyska expansionen satte in i större skala, nämligen senare delen av 1100-talet med utgångspunkt från Lybeck under ledning av Henrik Lejonet, sachsarnas hertig. Den svenska utrikeshandeln fick tidigt en inriktning, som skulle bestå i flera århundraden.

Gotland var centrum i Östersjöområdet och redan i början av 1160-talet ingick Henrik Lejonet ett handelsavtal med gutarna, den s. k. Artlenburgtraktaten, som blivit mycket omdebatterad, särskilt i fråga om ett tillägg riktat till en Odelrik med uppmaning att noga följa de lagar, 'som jag (= Henrik Lejonet) givit gotlänningarna i hela mitt rike, också beträffande de tyskar, vilka jag anförtrott dig att styra'. Nu tolkar Kumlien detta enkelt och logiskt såsom åsyftande tyskarna på Gotland: samma regler som gällde gutarna i Tyskland bör ha gällt de tyskar som gästade Gotland, dvs. gotlandsfararna. Dessa har stått under en tysk fogde, i detta fallet Odelrik.

Handelslivets organisation fick i stor utsträckning sin prägel av de resande köpmännen, som tidigt slöt sig samman i sällskap. Staden Visby grundlades i samband med den tyska utflyttningen och här möttes en rad motstridiga element: tyska och gutniska borgare i själva staden, farande gäster samt bondeköpmän från öns landsbygd. I samband härmed finns en rad ännu oklara punkter i det långa förhanseatiska skedet. Kumlien framhåller med rätta bräckligheten hos källorna. Dessa visar föga av den motsättning och konkurrens man trott sig finna mellan gutar och tyskar. De motsättningar källorna talar om är inte av nationell utan handelsorganisatorisk art: mellan de tyska hemstäderna och de tyska köpmannasällskapen. Ledningen övergick från dessa till städerna. Samtidigt skedde en annan utveckling: *mercatores frequentantes* — farande köpmän, vilka var säsongbetonade — övergick att bli *manentes* — bofasta. Förutsättningen härför var, som Rörig framhållit, att affärsverksamheten från omkring 1230 i högre grad blev skriftlig och köpmannen därmed lättare kunde leda affärerna från sin hemstad. Den tyska dominansen framträdde i hela Östersjöområdet. Detta hindrar likväl inte, att vi i bevarade dokument återfinner rent nordiska namn i icke ringa antal. Till Sverige tog den tyska invandringen fart från omkring 1250 för att öka fram emot 1300.

Kumlien gör en inventering av de svenska handelstraktaterna under medeltiden och kommer i åtskilliga fall med nya tilltalande lösningar. De tidigast kända är från Knut Erikssons tid. Han gör sannolikt, att Sverige då ingått dels ett handelsavtal, dels ett ledningsavtal med gutarna. Likaså gör han troligt, att Lybeck redan av Knut Eriksson beviljats tullfrihet i Sverige. Innehållet i avtalet får han fram genom en jämförelse

dels med följande avtal dels med andra samtida av samma typ, som slutits mellan tyskar och novgoroder.

Genom sin stora förtrogenhet med den medeltida politiska historien har Kumlien förstätt att ge de handelspolitiska händelseförloppen en reellare bakgrund. Birger Jarls framgångar berodde i hög grad på hans goda förhållande till påvekyrkan och till Lybeck. I samband härmed visar han, att Birger Jarls avtal med Hamburg och Lybeck, våra första i helhet bevarade handelstraktater, kommit till i samförstånd med städerna. Vidare får Lybecks samspel med legaten av Sabina ny belysning. — Tidigare traktater på 1100-talet hade slutits med fursten, Henrik Lejonet. Nu var det städerna själva, som ingick fördragen.

Sverige har i högre grad än man tidigare menat spelat en roll i det ekonomiska och politiska maktspelet i Östersjön, beroende på den fasta ledningen under Birger Jarl och Magnus Ladulås. Kumlien skildrar den senare som hänsynslös och skicklig politiker. I konflikten mellan Norge och de nordtyska städerna blev han 1285 skiljedomare. Av hänsyn till Lybeck, vars stöd han behövde i sin strid med Gotland, föll domen till tyskarnas förmån. Uppgårelsen förberedde Tönsbergstraktaten 1294, som gav tyskarna deras privilegierade ställning i Norge. Kumlien har säkerligen rätt i sammankopplandet av Gotland med Norgefrågan. Men man frågar sig dock, om inte domslutet var givet på förhand bl. a. med tanke på norrmännens kaperier. Den norske kungen önskade i så fall skjuta över ansvaret för ett oundvikligt nederlag på en annan med hänsyn till den egna prestige. — Som resultat av dessa strider underkastade sig staden Visby den svenska kronan och Lybeck tog ledningen av handeln i Östersjön efter den.

I det tungt vägande kapitlet »Folkungamonarkien och det framväxande hanseatväldet» följer vi det handelspolitiska spelet. De tidigare »communes mercatores» övergick så småningom i hansaförbundet. Förening i vanlig mening var nu inte detta, utan såsom Kumlien framhåller var det en krets av städer, som mera utgjorde en intressegemenskap, ja, närmast ett trafiksystem. I Östersjön hade det under denna tid ännu inga konkurrenter utifrån. Här var det istället andra intressemötsättningar, som bl. a. visade sig i ökade konflikter med de nordiska rikena. Mot kravet från dessa att kontrollera sjöfarten ställde hanseaterna fordran på fri väg.

Källorna visar nu ett ökat handelsutbyte åt olika håll. Kumlien pekar på den särställning, som Reval intog. Den svenska kolonisationen från 1200-talet ökade och många svenskar köpte jord i Estland. Revals stadsanteckningar och räkenskaper visar åtskilliga nordiska namn — gutar, danskar, svenskar och finländare.

Bland de problem, som här tas upp kan nämnas Nöteborgsfreden 1323, vars bestämmelser Kumlien tolkar som förmånliga för Novgorod och ett nederlag för Sverige, samt förvärvet av Skånelandskapen. Magnus Eriksson hade från början haft Lybecks stöd men förlorade detta, då han ville sträcka ut sin makt till andra sidan av Öresund. Även här kom kungens fiskaliska intressen och köpmännens handelsintressen att skära sig, då Magnus Eriksson genom hårdare kontroll och effektivare beskattning för egen del ville mjölka skånemarknaden. Hans planer i

öster irriterade också Lybeck, som fruktade intrång på novgorodhandeln. Men kungens försök att i olika avseenden öka kronans inkomster misslyckades. Det låg som förf. säger en disproportion även under fredliga tider mellan de starkt ökade statsutgifterna och de inkomster, varmed de skulle bestridas.

Så följer skildringen av rikskatastrofernas tid i nordn. För Magnus Erikssons del slutade det med att mecklenburgaren tog hem spelet, tack vare välvilligt stöd från hanseaterna.

Efter 1370 befann sig Lybeck på defensiven. Det sökte behålla sina positioner: herraväldet över öst- och västhandeln samt Öresund. Men den stigande makten hos furstarna samt nationalstaternas konsolidering vid medeltidens slut ökade svårigheterna och förberedde dess fall. För hanseaterna var det självklart att se merkantilt på de politiska problemen, medan statsledningen i Sverige såg politiskt på handelsfrågorna. — »Lätt är att fästa krigsflaggan vid stängen, men svårt att med ära fira ned den. Låt oss dagtinga!» är ett betecknande citat av en lybsk borgmästare från 1400-talet.

Det är modernt att söka orsaker till och motiv för skeendet i olika näringsfångsintressen. Så har vår smör- och järnexport enligt vissa forskare varit utslagsgivande för ställningstagandet under Engelbrektsfejden eller i slaget vid Brunkeberg (Lönnroth). Eller, för att taga ett annat exempel: Kalmarunionen var ett kampmedel mot den tyska hansans hotande övervalde (Lönnroth).

I diskussionen om Engelbrektsresningens innebörd betecknar Kumliens utredningar viktiga inlägg. Här visas nu, att Lybeck höll sig synnerligen avvaktande mot de svenska frihetsrörelserna. Först 1438 övergav Lybeck kung Eriks sak. Resningens orsak hade varit de vendiska hanseaterna, som trasslade till statens affärer i alltför hög grad. »Den kungliga fiskalismens hårdhänta direkttryck» blev härigenom anledningen till upproret. Förbundet mellan Dalarna och Stockholm fungerade inte på Engelbrekts tid, men förutsättningarna skapades då. — Förf. vänder sig med skärpa emot tesen, att Margareta grundat unionen för att mota hanseaterna. I detta sammanhang har man påvisat, att importen av koppar till Lybeck under åren 1398—1400 sjönk starkt. Kumlien förklarar nu de låga siffrorna här bl. a. med att hela Kopparberget enligt Nyköpings recess 1396 skulle höra till kronan och nedgången i exporten av koppar därför kan ha haft inre politiska orsaker. Kronan kan t. ex. ha behövt kopparn för egen del.

Här liksom i fråga om bedömningen av kung Kristoffer finner vi en självständig väl underbyggd uppfattning, som klokt förstätt tillgodogöra sig tidigare forskning och genom nya forskningar, påpekanden och sammanställningar kommit till överraskande resultat.

I det följande tilldrar sig Gustav Vasas förhållande till Lybeck huvudintresset. Strängnäsprivilegierna av 1523 underkastas en ingående och givande analys. Brevet har dikterats av Lybeck, som i detta påstår, att det för Sveriges skull kommit i krig med Kristian II. I själva verket förhöll det sig så, att Lybeck kommit i krig med denne och därför fann det lämpligt att hjälpa Gustav Vasa. Hela dess politik mot Sverige blev

beroende av det för staden viktigare spørsmålet, det om trafiken genom Öresund.

Från omkring 1300 till omkring 1600 var Sverige inriktat på hansastäderna vid Östersjön i sin utrikeshandel. Det är »hansaskedet» i vår historia. Källorna är av olika karaktär, politiska och statistiska: »medan de politiska aktstyckena handla om önsknings- och klagomål, som till stor del ha sin grund i avvikelser från det normala, återge utrikeshandelns räkenskaper det vardagliga affärslivets gång». Till de senare hör olika räkenskapsböcker, tulluppteckningar, skeppsfartsregister och fraktlister. De kommer rikt till användning i kapitlet »Viktigare vägar och varor i Stockholms utrikeshandel». Vi får här en initierad inblick i hur denna handel fördes i praktiken. Överhuvud är det en förtjänst hos Kumlien, att han ständigt påvisar hur teorierna verkar i sitt praktiska sammanhang. Sjöfarten drevs här med små fartyg på cirka 6 mans besättning och gick i övervägande grad till Lybeck och Danzig. Till Lybeck sköttes färderna som linjefart av tyska redare, medan vi i de östliga färderna, som ej hade samma karaktär av linjefart, finner ett starkt inslag av svenskar.

Vid undersökningen av varuslag gör Kumlien många intressanta rön. Smörexporten spelar inte alls den roll man tidigare antagit. De höga siffrorna från åren 1368—69 är sålunda en engångsföreteelse. Under hansatiden exporterade Stockholm smör endast i måttliga kvantiteter till Lybeck. Smörets betydelse i det politiska spelet har överskattats. En viktig faktor har däremot kopparen utgjort. Järnexporten stiger fram till omkring 1400, då den visar en stabilisering. Danzigs betydelse för Stockholm och för dess förbindelser med Västeuropa, tidigare ej tillräckligt beaktad, står efter denna utredning klar. Osmundsjärn dominerar exporten till Danzig, medan salt från Västeuropa däröver importerats till Stockholm. Tidigare har man ansett, att saltet i övervägande grad gått över Lybeck till Sverige, men över denna stad gick i stället de dyrbarare och mindre skrymmande varorna. Tyger utgjorde $\frac{2}{3}$ av totalimporten från Lybeck. Exporten dit från Sverige var stångjärn och koppar.

Under 1500-talet kommer holländarna alltmera in i bilden. Trots detta lyckades Lybeck även efter nederlaget 1536 behålla den svenska marknaden. Stettinfreden 1570 blev sålunda i stort sett en bekräftelse av Strängnäsprivilegierna med uteslutande av de för kungamakten kränkande punkterna. Med 1580-talet var det slut med Lybecks privilegierade ställning i Sverige. Den svenska orienteringen österut, beroende mera på maktpolitiska än på handelspolitiska motiv, ledde till förvärvet av de baltiska provinserna och skapade nya förhållanden. En ny tid bröt in med nya aspekter.

Kumlien har i sin bok avsiktligt begränsat sig till de politiska och ekonomiska förhållandena. Detta har varit till stor fördel, ty därigenom har arbetet helt kunnat hålla den vetenskapliga standarden. Det är nämligen inte ett sammanfattningsverk av samma art som t. ex. de nu så moderna stadshistorierna, av vilka visserligen åtskilliga även har stora vetenskapliga förtjänster. Det vänder sig emellertid icke som dessa till en bredare publik utan bör karakteriseras som en serie vetenskapliga

specialundersökningar av ett stort problemkomplex. Kumliens bok gör det i fortsättningen lättare att i annat sammanhang få klarlagda de viktiga kontakterna med hanseaterna även på andra kulturområden, inom konsthistorien, rättsväsendet m. m. — Vad läsaren saknar i Kumliens arbete är ett register samt ekonomiska kartor. Den lilla geografiska karta som finns är den enklast tänkbara.

Avslutningsvis vill jag endast framhålla, att vi här fått ett arbete om Sverige och hanseaterna av grundläggande art i internationell klass, som borde inte blott uppmärksammas utan även bedömas efter förtjänst också här hemma. En forskare, som behandlar ett ämne av denna omfattning utanför det rent nationella ämnesområdet och som med stor skicklighet och omdömesgillhet förstår att bemästra det omfattande källmaterialet och den vidlyftiga litteraturen och själv därtill ger en rad inträngande skickliga analyser av specialproblem, kan göra anspråk på erkännande, som står i proportion till arbetets värde.

Greta Wieselgren.

Kjell Kumlien: Sverige och hanseaterna. Studier i svensk politik och utrikeshandel. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Handlingar, del 86. Stockholm 1953. Almqvist & Wiksell. 530 sidor. Pris kr. 25: —.